

Charles Caspers

In alles de Liefde

Twee eeuwen Zusters van de Choorstraat (1820-2020)

Op 7 juli 2020 vierde de Bossche Congregatie Dochters van Maria en Joseph, ook bekend als Zusters van de Choorstraat, haar tweede eeuwfeest. Tal van Bosschenaren, maar ook andere mensen in Noord-Brabant en daarbuiten, hebben gedurende een periode van hun leven intensief te maken gehad met deze zusters: op school, in een internaat of weeshuis, of anderszins. In 1965, het jaar waarin het voor rooms-katholieken zo veelbelovende Tweede Vaticaans Concilie werd afgesloten, telde de congregatie ruim 650 leden, nagenoeg allemaal afkomstig uit Nederland. Begin 2021 telde ze nog 75 zusters, 37 Nederlandse en 38 Indonesische en Oost-Timorese. In de lente van dat jaar verhuisde de bestuurszetel van 's-Hertogenbosch naar Wonosobo op Java. Daar, op Java en in Oost-Timor, ligt de toekomst van de congregatie. Hier, in Nederland, kan ze terugblikken op een rijk en arbeidzaam verleden. Dat verleden – twee eeuwen geschiedenis dus – verdiende het om geboekstaafd te worden en dat is ook gebeurd.

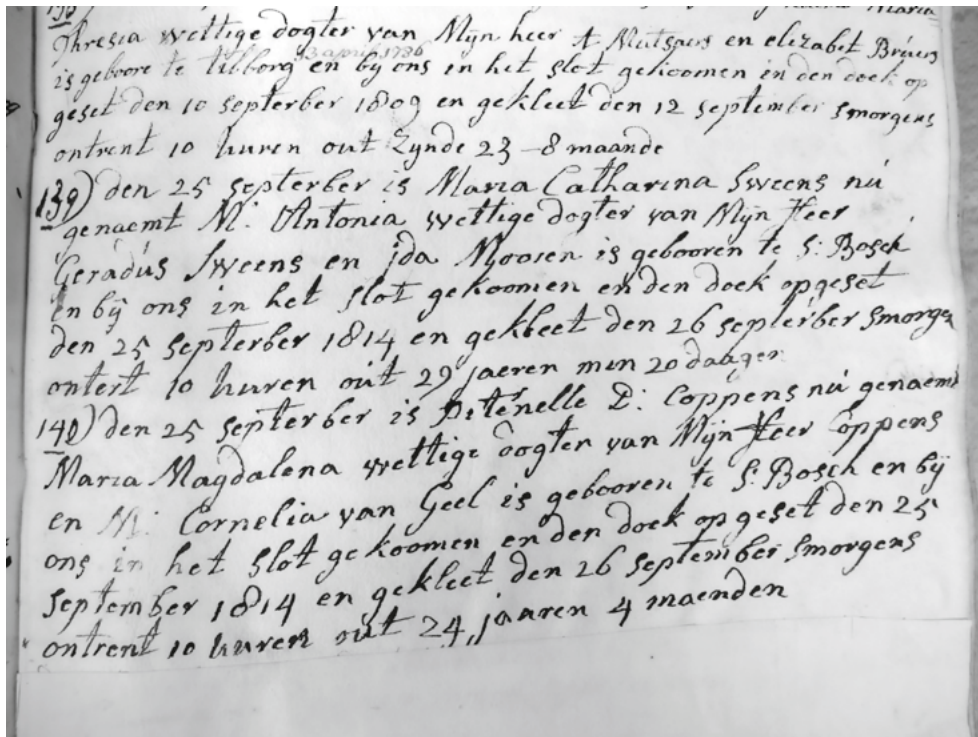
Gebruikmakend van het omvangrijke congregatiearchief heeft schrijver dezes een kloek boekwerk – drie delen maar liefst – vervaardigd over het leven en streven van de Zusters van de Choorstraat: *In alles de Liefde. Twee eeuwen Congregatie Dochters van Maria en Joseph (1820-2020)*.¹ Dit artikel steunt grotendeels op dit boek maar is geschreven vanuit een andere invalshoek. Hieronder worden vier capita uit de congregatiegeschiedenis gepresenteerd en geplaatst in een bredere, vooral Noord-Brabantse context. Het betreft achtereenvolgens de beginjaren van de congregatie, de betrokkenheid van de zusters bij het Instituut voor Doven in Sint-Michiëlsgestel, Huize Sint-Vincentius in Udenhout en de missie van de zusters in Nederlands-Indië.

De gekozen capita geven de lezer een impressie van het eigene van deze congregatie maar zijn mutatis mutandis ook exemplarisch voor andere zogenoemde 'actieve' zustercongregaties. Deze gaan alle prat op hun stichter en stichting, hebben zich alle beziggehouden met vormen van zorg en onderwijs, en hebben veelal ook missieactiviteiten ontplooid in verre landen.

Ontstaansperiode

Op 11 februari 1815 vernamen de karmelitessen in Boxmeer tot hun droefenis dat ten gevolge van 'een decreet of besluit van Zijne Koninklijke Hoogheid Willem den eersten' alle recent ingetreden kloosterlingen moesten terugkeren naar hun plaats van herkomst. Indien de zusters daaraan geen gehoor gaven, dienden zij allen te vertrekken en zouden de kloostergebouwen door de overheid in beslag worden genomen. De Baronie van Boxmeer had nooit tot de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden behoord. Daarom had het klooster

¹ Caspers, *In alles de Liefde*, bestaande uit een deel *Nederland*, een deel *Missie*, en een deel *Overzichten*.

Register van intredingen in klooster Elzendaal, nrs. 139-140. Op 25 september 1814 traden Maria Catharina Sweens en Petronella Dymphna Coppens in bij de karmelitessen in Boxmeer, maar in februari 1815 moesten zij al weer terugkeren naar hun geboorteplaats 's-Hertogenbosch. Maria Catharina was twintig jaar Moeder van het Bossche Gasthuis en keerde in 1837 terug naar Elzendaal, maar nu als 'kostjuffrouw'. Petronella Dymphna was in 1820 een van de eerste Zusters van de Choorstraat. In 1829 verliet zij de congregatie, waarna zij zich nog bijna vijftig jaar inzette voor de Bossche jeugd. (Boxmeer, Nederlands Carmelitaans Instituut, AP 1256)

van de karmelitessen kunnen blijven bestaan. In de Bataafs-Franse tijd (1794-1814) waren de zogenoemde vrije heerlijkheden, waaronder de Baronie, toegevoegd aan het rechtsgebied van achtereenvolgens de Franse en Bataafse Republiek, het koninkrijk Holland en het Franse keizerrijk.² Na het vertrek van de Fransen in 1814 ging de voormalige Baronie deel uitmaken van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden. De kersverse vorst Willem I beoogde met zijn decreet een sterfhuisconstructie voor kloosters, zoals die na de Vrede van Munster (1648) al in de Republiek was ingesteld.³ Het klooster in Boxmeer mocht daarom nog blijven bestaan, maar nieuwe leden mochten niet meer worden aangenomen. Met lede ogen zagen de karmelitessen dan ook twee pas ingeklede novicen, Maria Catharina Sweens en Petronella Dymphna Coppens, vertrekken naar hun geboortestad 's-Hertogenbosch.⁴

Achteraf zou het gedwongen vertrek van deze twee meer een zegen dan een vloek blijken te zijn voor het religieuze leven in Brabant. Na hun thuiskomst vormde het tweetal samen met nog enkele jonge vrouwen een hechte groep die zich inzette voor arme en verlaten kinderen. Zij hielden zich bezig met het vervaardigen en herstellen van kleren en het onderbrengen en begeleiden van kinderen in gastgezinnen. De weldoensters konden al snel rekenen op de geestelijke en materiële bijstand van Jacobus Antonius Heeren, enige zoon uit een rijke Bossche familie en sinds 1803 kapelaan van de Sint-Jacobsparochie, en diens biechtelinge, de uit Oisterwijk afkomstige Anna Catharina van Hees. Zij vonden een geschikte ontmoetings- en werkplaats in de woning van laatstgenoemde in het Muizenhol, een overwelfde steeg aan de noordzijde van de Bossche Markt. Deze locatie was een begrip voor de Bosschenaren. Dankzij haar ascetische leefwijze, visioenen en gebeden voor de zielen in het vagevuur genoot Anna Catharina faam als medium tussen hemel en aarde. Zij stond bekend als 'Heilig Kaatje' en menigeen kwam haar vragen om gebedssteun.⁵

Haar geestelijke vader bruiste van de energie om nieuwe impulsen te geven aan het sociaal-kerkelijk leven. Samen met anderen wilde hij de schrijnende levensomstandigheden verbeteren van de talrijke armen in de stad, vooral alleenstaande ouderen en verlaten kinderen. Na het vertrek van de Fransen kon hij eindelijk in de openbaarheid treden; tot dan had hij zich vaak moeten verstoppen en vermommen als molenaar omdat hij had geweigerd als priester de eed van trouw aan de Franse Republiek af te leggen. Luisterend naar de raadgevingen van Heilig Kaatje, die zij uit haar hemelse visioenen had verkregen, en dankzij zijn grote netwerk onder de Bossche notabelen en geestelijken wist Heeren enkele initiatieven te verwezenlijken.

In 1816 begon hij in de Sint-Jacobsparochie met een project voor bejaarden. Veel arme lieden gingen op hun oude dag niet meer naar de kerk omdat zij slecht ter been waren en niet beschikten over goede kleren, of gewoon omdat hun geloofsijver geluwd was. Heeren wist een aantal van hen alsnog ertoe te bewegen om elke woensdagmiddag in de kerk catechese te volgen. Wie die moeite deed, kreeg bij iedere bijeenkomst een stuiver als beloning en als aanmoediging om niet te verzuimen. Voor Heeren was het een kostenpost maar dankzij de catechese bereidde hij hen voor op de ontvangst van sacramenten en op een goede dood, dat wil zeggen met het vooruitzicht dat hun ziel naar de hemel zou gaan. In 1817 richtte hij een 'instituut voor jongelingen op', een herensociëteit die zich een jaar later onder de naam Concordia vestigde in de voormalige schuilkerk Achter de Boerenmouw. Op die wijze wilde hij welgestelde katholieke Bosschenaren tot liefdadigheid stimuleren en hen behoeden voor zedenbederf en 'gevaarlijke bijeenkomsten' elders.⁶

Het belangrijkste doel van kapelaan Heeren was de oprichting van een congregatie van 'liefdezusters', religieuzen die zich in de traditie van Vincentius a Paulo († 1660) door 'liefdewerken' ofwel werken van naastenliefde inzetten voor de zwakkeren in de samenleving. Daar-

bij had Heeren een voortreffelijk voorbeeld voor ogen in de persoon van de Gentse kanunnik Pierre-Joseph Triest († 1836). Nog tijdens de Franse overheersing had Triest in Vlaanderen twee Vincentiaanse congregaties gesticht: in 1803 die van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria, en in 1807 die van de Broeders van Liefde. Deze religieuzen hadden een goede naam vanwege de toewijding waarmee zij in de gezondheidszorg en het onderwijs werkten.⁷

In 1816 vroeg Heeren aan Triest om zending van enkele Vlaamse zusters naar Den Bosch. Triest ging akkoord, op voorwaarde dat het niet om een nieuwe congregatie ging maar om een dochterklooster van zijn eigen congregatie. Heeren wilde echter zelf stichter zijn. Naar kandidaten voor het religieuze leven hoefde hij niet te zoeken, die vond hij in het Muizenhol. Maar hoe nu verder, zonder bestaande structuren waarop kon worden voortgebouwd? Dankzij zijn netwerk slaagde Heeren in zijn opzet. Een intimus die hij bij zijn plannen had betrokken, Henricus de Wijs, was bestuurder van het Groot Ziekengasthuis en kwam met een formidabele oplossing. Het gasthuis zocht op dat moment naar personen die zich op een nader te bepalen locatie tegen vergoeding wilden ontfermen over alleenstaande, arme en vaak ongeneeslijk zieke vrouwen. De Wijs adviseerde om een van de kandidaat-religieuzen voor dit werk een contract met het gasthuis te laten tekenen. Desgewenst kon die persoon dan zelf weer anderen in dienst nemen. Zo zou er een klooster ontstaan dat officieel geen klooster was en waarvan de leden voor een belangrijk deel in hun eigen levensonderhoud konden voorzien.

Heeren kon zich helemaal vinden in dit plan; vervolgens was het zaak om de Bossche geestelijkheid aan zijn kant te krijgen. Hij vreesde vooral dat de apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch, Antonius van Alphen, geen toestemming zou geven omdat deze altijd beducht was voor de wereldlijke overheid. Gelukkig kon Van Alphen worden bijgepraat door weer een andere intimus van Heeren, Antonius van Gils, de president van het Bossche seminarie. De zaak sleepte nog enige tijd aan, maar op 22 december 1819 was er dan eindelijk een overeenkomst tussen de regenten van het Groot Ziekengasthuis enerzijds en Catharina van Grinsven en Petronella Dymphna Coppens anderzijds.⁸ Dit tweetal kreeg de zorg over twaalf oude vrouwen, die zij vooral van de straat dienden te houden en moesten beletten om te bedelen.

Op 7 juli 1820, de feestdag van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch, betrokken de vijf eerste zusters een groot huis aan de Choorstraat, tegenover de zuidzijde van het koor van de Sint-Janskerk. Het ging om de reeds genoemde Anna Catharina van Hees (*1768), Petronella Dymphna Coppens (*1790) en Catharina van Grinsven (*1790); voorts Catharina Appelboom (*1787) en Magdalena Lauwaars (*1796). Hun intrede in het huis in de Choorstraat geldt als de stichtingsdatum van de congregatie die, zoals hierboven gezegd, in 2020 haar tweede eeuwfeest vierde.⁹

2 Sanders, *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse Tijd*, 318-319.

3 Boxmeer, Nederlands Carmelitaans Instituut, AP 1251, *Kroniek Elzendaal*, p. 16-18. Over het klooster Elzendaal, zie Van Dijk, 'Boxmeer'. Over de Koninklijke Besluiten van 1814 en 1815 en een editie daarvan, zie Alkemade, *Vrouwen XIX*, 75-77, 262-267.

4 Eigen aan het kloosterleven, zoals bij de karmelitessen en later bij de Zusters van de Choorstraat, is een gefaseerde initiatie. Na de intrede is de kandidaat-religieuze eerst postulante. Na een kennismakingsperiode ontvangt zij het kloosterhabijt; dat is de inkleding en tevens de overgang van postulaat naar noviciaat. Tijdens haar noviciaat legt de jonge kloosterlinge de tijdelijke geloften (of kleine professie) af van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid. Het noviciaat wordt afgesloten met de eeuwige geloften (of grote professie).

5 Caspers, *Zacht doch krachtig*, 50.

6 Eijt, *Religieuze vrouwen*, 87-00; Caspers, *Zacht doch krachtig*, 96-99, 177-179 (arme bejaarden) en 94-96, 175-177 (Concordia). Vanwege de term 'jongelingen' wordt er in de geschiedschrijving soms per abuis van uitgegaan dat Concordia een opvanghuis voor arme kinderen was, zie Vogel, 'Congregatie van de Zusters van Liefde', 16.

7 Zie Cnockaert, *Pierre – Joseph Triest 1760-1836*. Beide door Triest gestichte congregaties vestigden een klooster in Eindhoven.

8 Eijt, *Religieuze vrouwen*, 58-59. Zie ook Archief DMJ, Bestuursarchief 431, 'Contracten met het College van Regenten over de Godshuizen en de Algemeene Armen te 's-Hertogenbosch'.

9 De stichtingsdatum 7 juli is tevens een aanwijzing dat de devotie tot de Zoete Lieve Vrouw toen nog levendig was in Den Bosch. Pas op 27 december 1853 zou het bij deze devotie horende mirakelbeeld, dat in 1629 de stad had moeten verlaten, worden teruggeplaatst in de Sint-Janskerk. Jacobus Heeren was een van de vier geestelijken die het beeld de kerk binnendroegen.

Anna Catharina, Heilig Kaatje, werd de eerste overste. In de kloostertraditie wordt zij vanwege haar invloed op Heeren beschouwd als officiële medestichter. Enkele dagen na hun intrede, op het feest van de Heilige Vincentius (19 juli), verwelkomden de zusters de twaalf oude vrouwen als medebewoonsters van het 'Liefdehuis'.¹⁰ Daarnaast gingen zij buitenshuis verder met de begeleiding van 'bestelde', dat wil zeggen aan gastgezinnen uitbestede kinderen.

Heeren had een heel programma met dagelijkse en wekelijkse geestelijke oefeningen vervaardigd voor de 'Dochters van Maria en Joseph', een naam die hij zelf had bedacht. In 1822 deden zij hun tijdelijke geloften. Pas in 1834 mochten zij hun eeuwige geloften afleggen.¹¹ De congregatie telde op dat moment zestien leden. Van de vijf zusters van het eerste uur waren er toen al drie overleden, onder wie Anna Catharina van Hees († 1825), en één uitgetreden: Petronella Dymphna Coppens.¹² De enig overgebleven pionier, Catharina van Grinsven, zou, in samenspraak met de altijd nabije Jacobus Heeren, als moeder-overste de congregatie leiden tot haar dood in 1855.

Tijdens de regeerperiode van koning Willem I (1815-1840) gingen de zusters van het Liefdehuis gekleed in burgerkleren en lieten zij zich aanspreken met 'juffrouw'. Op die wijze gaven zij geen aanstoot aan overheidsinstanties: het stichten van kloosters was immers niet toegestaan. Onder het bewind van Willem II (1840-1849) kregen orden en congregaties echter permanent bestaansrecht in Nederland.¹³ In 1842 gingen de 'juffrouwen' over op het dragen van een habijt en voortaan konden alle Bosschenaren duidelijk zien wie de Zusters van de Choorstraat waren. Een jaar later verwierf de congregatie een wettelijke status als zogeheten 'zedelijk lichaam', onder de naam *In omnibus Caritas* – In alles de Liefde – met de overste als 'bestuurderes'.¹⁴ Voor de apostolisch vicaris en de Bossche geestelijkheid gold het 'Liefdehuis' in de Choorstraat al vanaf de start als een echt klooster, al zou het nog tot 1850 duren voordat Rome de kloosterregel goedkeurde die Heeren samen met de uit Boxtel afkomstige Gerardus Wilmer, de latere bisschop van Haarlem, had opgesteld.¹⁵

In de eerste decennia van haar bestaan kon de congregatie met haar liefdewerken slechts in beperkte mate bijdragen aan de lotsverbetering van de vele arme Bosschenaren, maar geleidelijk aan groeide ze uit tot een solide organisatie op het gebied van ouderenzorg, jeugdzorg en onderwijs. En niet minder belangrijk, Heeren inspireerde ook andere Brabantse priesters om eveneens met een eigen congregatie te beginnen.

Als eerste stichtte de pastoor van de Heikese kerk in Tilburg, Joannes Zwijsen, de latere bisschop van 's-Hertogenbosch en aartsbisschop van Utrecht, in 1832 de congregatie van de 'Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid' (de Zusters van de Oude Dijk). In 1836 stichtte de pastoor van Schijndel, Antonius van Erp, de congregatie van de 'Zusters van Liefde van Jezus en Maria, Moeder van Goede Bijstand' (de Zusters van Schijndel). Een jaar later hielpen twee zusters van de Choorstraat de uit Eindhoven afkomstige pastoor van de Maastrichtse Sint-Servatiuskerk, Petrus van Baer, met de start van de congregatie van de 'Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus' (de Zusters onder de Bogen). In 1842 ontstond er een conflict tussen Heeren en de pastoor van Veghel, Bernardinus van Miert. Deze laatste had gepoogd enkele zusters van de Choorstraat over te nemen voor een congregatie waarmee hijzelf wilde beginnen. Dat mislukte, maar twee jaar later was Van Miert toch de trotse stichter van de congregatie van de 'Zusters Franciscanessen van de Onbevleete Ontvangenis van Maria' (de Zusters van Veghel), met zijn nichtje, Koojsje van Miert, als eerste overste. De congregaties van Tilburg, Schijndel, Maastricht en Veghel zouden, ofschoon later ontstaan, een grotere expansie kennen dan die van Den Bosch.¹⁶

Het habijt door de tijd. Tot 1842 gingen de zusters gekleed als burgervrouwen, zoals de zuster met de pofmuts (met de gekruiste handen). Vanaf dat jaar tot 1967 droegen de zusters een habijt met een kap die geleidelijk aan steeds meer van het gezicht liet zien. Sindsdien dragen de Nederlandse zusters 'burgerkleren' en de Indonesische zusters nog altijd een habijt, zoals staande links zr. Antonie Ardatin. Korte tijd was er ook een aparte groep met dove zusters. Zij droegen een grijs habijt en lieten het gezicht vrij, zoals de zuster links onder, om het toespreken en spraakafzien niet te bemoeilijken. (Archief DMJ)

Bij de dood van Heeren in 1859, zes jaar na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland, was in katholiek Nederland een groot deel van de zorg en het onderwijs in handen of onder toezicht van parochiegeestelijken en religieuzen, en dat aandeel zou nog veel groter worden. De Zusters van de Choorstraat beschikten in dat jaar, naast het tot 'Moederhuis' getransformeerde 'Liefdehuis', over vier gemeenschappen, in en buiten Den

10 Tot 1908 zorgden de zusters in het Moederhuis voor oude vrouwen.

11 Zie noot 4.

12 Na het overlijden van Van Hees in 1825 en de verkiezing van Van Grinsven tot nieuwe overste ontstond een *incompatibilité d'humeur* tussen Heeren en Coppens, wat leidde tot de uittreding van laatstgenoemde in 1829. Tot aan haar dood in 1878 zou zij zich blijven inspannen voor de jeugd en daarmee grote achting verwerven bij de Bosschenaren, zie Schutjes, *Geschiedenis*, 538-539.

13 Over de houding van Willem II, zie Alkemade, *Vrouwen XIX*, 257-269; Bornewasser, *Kerkelijk verleden*, 164.

14 Onder 'zedelijk lichaam' verston men 'een vereniging van personen die rechtsbevoegdheid heeft'. Tot de oprichtingsdatum van het zedelijk lichaam, 19 juli 1843, waren er 31 zusters ingetreden, van wie er inmiddels vier waren overleden en twee uitgetreden. Een jaar eerder, in 1842, had ook de congregatie van de Zusters van Jezus, Maria en Josef dit statuut verworven, zie Driessen & Van de Ven, *Zusters van JMJ*, 117-118.

15 Volgens het rooms-katholiek kerkelijk recht dient iedere orde of congregatie te beschikken over een regel (of constituties), zie *Codex Iuris Canonici*, can. 587. Door de regel ter goedkeuring voor te leggen aan de paus en niet aan de bisschop bereikte Heeren dat zijn stichting een pauselijke congregatie werd, die zich relatief zelfstandig kon opstellen tegenover de bisschop. Heeren vreesde, niet zonder reden, voor de bemoeizucht van Joannes Zwijsen, die achtereenvolgens coadjutor (1842-1851), apostolisch vicaris (1851-1853) en bisschop van Den Bosch (1853-1877) was. Daarnaast was hij aartsbisschop van Utrecht (1853-1877).

16 Alkemade, *Vrouwen XIX*, 54-65; Heijst, Derks & Monteiro, *Ex caritate*, 50-57. Ook de congregatie van de Zusters van Jezus, Maria en Josef, die zich in 1840 in Den Bosch vestigde, kende een grote expansie, maar ze was niet van Brabantse maar van Amersfoortse oorsprong, zie Driessen & Van de Ven, *Zusters van JMJ*, 132. Voor de verschillende orden en congregaties die zich in de negentiende en twintigste eeuw in Den Bosch vestigden, zie Donkers, Janssen, Subelack & Vogel, *Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig*.

Bosch.¹⁷ Door verbouwingen en aankoop van belendende percelen was het Moederhuis uitgegroeid tot een heel complex, niet alleen voor de huisvesting van steeds meer zusters en ouderen, maar ook voor die van wezen en zogenoemde 'halfwezen'.¹⁸

Heeren was geen voorstander van het onderbrengen van kinderen in gastgezinnen. Hij wilde hun daarentegen permanent onderdak en geborgenheid bieden bij de zusters thuis. Net als andere congregaties hielden de zusters tot ver in de twintigste eeuw vast aan het internaat als leefvorm, die in hun ogen familialer en kind-vriendelijker was dan menig gezin. Een van de vier genoemde gemeenschappen droeg zorg voor een meisjesinternaat en was verbonden aan het Instituut voor Doofstommen in Sint-Michielsgestel.

Instituut voor Doofstommen

Tot in de negentiende eeuw ging men er bijna algemeen van uit dat kinderen die doof waren geboren, slechts beschikten over weinig verstandelijke vermogens en zich niet konden ontwikkelen tot volwassenen. In 1755 richtte de Franse priester Charles-Michel de l'Épée in Parijs de eerste dovenschool in Europa op, waarna het besef groeide dat doven qua verstandelijke capaciteiten niet onderdoen voor andere mensen. In 1820 richtte kanunnik Triest – alweer hij – in Gent een schooltje op voor dove meisjes, dat onder de hoede kwam van de Zusters van Liefde. In 1828 volgde een schooltje voor dove jongens onder de hoede van de Broeders van Liefde.¹⁹

Geconfronteerd met enkele dove kinderen in de eigen parochie en geïnspireerd door het Vlaamse voorbeeld begonnen de pastoor van Gemert, Henricus den Dubbelden, en de conrector van de daar gevestigde Latijnse school, Martinus van Beek, in 1828 eveneens met een dovenschool.²⁰ Dankzij dat onderwijs konden de kinderen worden voorbereid op de ontvangst van de sacramenten, iets wat voordien onmogelijk werd geacht.²¹

Begiftigd met een buitengewoon taalkundig talent en voortbouwend op de methode van l'Épée ontwikkelde Van Beek een complete gebarentaal.²² In 1835 telde het schooltje al achttien leerlingen, van wie er negen in staat waren om de eerste communie te doen en het vormsel te ontvangen. Henricus Den Dubbelden, die vier jaar eerder Antonius van Alphen was opgevolgd als apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch, diende vol trots het vormsel toe. Dat alles gebeurde onder massale belangstelling.²³

Aangemoedigd door de resultaten van Van Beek en zich bewust van de noodzaak om samen te werken, richtten Den Dubbelden en de apostolisch vicaris van Breda, Joannes van Hooydonk, in 1840 een Instituut voor Doofstommen op in kasteel Nieuw-Herlaer bij Sint-Michielsgestel. Het onderwijs aan en de zorg voor de jongens werd toevertrouwd aan broeders, aanvankelijk Broeders Xaverianen, later Broeders van Maastricht. Voor de meisjes namen de Zusters van de Choorstraat deze taak op zich. Jacobus Heeren had zich bijzonder ingespannen om zijn congregatie bij deze onderneming te betrekken omdat in zijn ogen dovenonderwijs veel meer dan gewoon onderwijs een liefdewerk was. In de regel komt dat duidelijk tot uiting.²⁴

Het doel der Zusters (...) is om door de drievoudige beloften van de H. Godsdienst, zich niet alleen op haar eigen zaligheid en volmaking toe te leggen; maar daarenboven door een vierde belofte, zich tot de werken der liefdadigheid te verbinden; als zijn: wezen en andere meisjes op te voeden, doofstommen en arme meisjes te onderwijzen, oude vrouwen te verplegen, en zonder onderscheid arme zieken, zowel thuis, als in gasthuizen

(*doch geenszins aan de huizen der zieken zelve*) op te passen; en deze werken van liefde met hartelijke genegenheid te verrichten volgens de geest en de instelling van de H. Vincencius a Paulo, ongeacht tot welke bevolking of godsdienst de personen behoren.

De kinderen kregen niet alleen de gewone schoolvakken maar leerden ook ambachten. Bekende specialisaties van het instituut waren de boekdrukkerij (voor jongens) en de hostiebakkerij (voor meisjes). Tot begin twintigste eeuw werd op het instituut voornamelijk gecommuniceerd in gebarentaal, volgens de door Van Beek ontwikkelde methode. In navolging van andere instituten ging het instituut onder directeur Adrianus Hermus, directeur van 1902 tot 1941, over op toontaal, wat inhield dat de kinderen moesten leren liplezen en toonspreken. Het onderwijs aan jongens en meisjes verliep geheel gescheiden, alleen in de kapel zagen zij elkaar.²⁵

Begin 1906 waren er 152 'kwekelingen', 79 jongens en 73 meisjes. Voor beide groepen waren er zeven klassen. In totaal gaven achttien onderwijzers en achttien onderwijzeressen les. Het jaarlijks kostgeld van de leerlingen, zo'n 200 gulden per kwekeling, kon slechts door weinig ouders worden opgebracht. Het Rijk verleende toen slechts 2000 gulden subsidie per jaar, de gemeente 1000, samen dus goed voor vijftien leerlingen. De rest moest komen van liefdadigheid. Dankzij de inzet van vrijwilligers, de zogenoemde zelateurs en zelatrices, ontstond een netwerk van vrienden, die bereid waren jaarlijks een donatie te doen. Daardoor hoefde het instituut nooit een arm kind toegang te weigeren en bleef het in staat om oud-leerlingen bij te staan. Het Instituut voor Doven is gebouwd met dubbeltsjes en kwartjes en kon blijven bestaan dankzij de inzet van onderbetaalde religieuzen.

Een totale gedaanteverandering onderging het instituut in 1910, toen het binnen Sint-Michielsgestel verhuisde naar een geheel nieuw, door architect Hubert van Groenendael ontworpen gebouwencomplex aan de Theerestraat. Het complex bestond uit een hoofdgebouw en aan weerszijden daarvan een meisjes- en een jongensafdeling, elke afdeling met een eigen kapel (dus ook daar was voortaan een scheiding der seksen), leslokalen, slaapzalen, refecties, speelplaatsen en gymnastiekzaal. Men was in één keer helemaal bij de tijd gekomen: er waren centrale verwarming, gaslicht, waterleiding, badkamers, liften, benzine-motoren om de machines van de drukkerij, wasserij en bakkerij aan te drijven, en zelfs een eigen kerkhof.²⁶

17 In 1859 waren er naast het Moederhuis gemeenschappen in de Bossche Keizerstraat (verbonden aan het weeshuis), Sint-Michielsgestel (verbonden aan het doveninstituut), Bortel en Doesburg. Omstreeks 1940 telde de congregatie maar liefst 39 gemeenschappen, de missieposten meegerekend. Het Moederhuis was toen al uitgegroeid tot een heel complex met scholen en internaten dat nagenoeg de hele Choorstraat en de westelijke helft van de Papehulst besloeg. In de tweede helft van de twintigste eeuw werd dit complex stap voor stap weer kleiner tot de huidige situatie (2021) werd bereikt, met het Moederhuis niet meer in de Choorstraat maar in de Papehulst.

18 Van 1841 tot 1891 huisvestte de congregatie 'halfwezen' (kinderen uit gebroken gezinnen) in het Moederhuis. Toen verhuisden de kinderen naar de nieuwe afdeling in Orthen, waar zij veel meer licht en lucht hadden.

19 Een Zuster van Liefde, *Kanunnik Triest*, 144-155. Voor een totaaloverzicht van de verbondenheid van de Zusters van de Choorstraat met het Instituut voor Doven, zie Caspers, *In alles de Liefde*, deel *Nederland*, 79-102.

20 Voor de geschiedenis van het doveninstituut, zie Derks, *Doorbroken stilte*; Franken, 'De geschiedenis van de Congregatie in Indonesië', eerste aflevering.

21 Hermus, *Gedenkboek*, 9; Derks, *Doorbroken stilte*, 13-23 (over de periode vóór 1840).

22 Lenderink, *Blind en doofstom tegelijk*, 384.

23 Destijds deden de kinderen hun eerste communie op ongeveer twaalfjarige leeftijd, een belangrijke stap op weg naar volwassenheid. Pas in 1910 werd de communieleeftijd door paus Pius X verlaagd tot zes à zeven jaar.

24 *Bijzondere regelen der Zusters van Liefde*, 19-20. Met de drievoudige geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid zijn de Dochters van Maria en Joseph religieuzen, net als andere religieuzen. Met hun vierde gelofte, 'de werken der liefdadigheid', onderscheiden zij zich als liefdezusters, overeenkomstig de Vincentiaanse traditie. Over de Vincentiaanse spiritualiteit van de zusters, zie Caspers & Waaijman, *De wortels, de twijgen en de vruchten van de boom*.

25 Pas eind jaren zeventig organiseerde het Instituut voor Doven leefgroepen van jongens en meisjes, zie Derks, *Doorbroken stilte*, 90.

26 Derks, *Doorbroken stilte*, 38-44.

mee in de maag, maar naarmate de foto verspreid raakte en andere doveninstituten alleen maar enthousiast reageerden, verkeerde de gène in trots.³³

De wonderen van de toegepaste wetenschappen gingen gelijk op met een verder gaande differentiatie en een ruimere financiering van het onderwijs- en zorgstelsel. Vooral de positie van slechthorende kinderen verbeterde aanzienlijk. Omdat zij dankzij nieuw ontworpen elektrische apparatuur weer in voldoende mate konden horen, waren zij niet meer aangevoerd op liplezen. Dankzij een Koninklijk Besluit in december 1949 voor het Buitengewoon Lager Onderwijs ontstonden al snel aparte scholen voor slechthorende kinderen in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. In 1951 werd vanuit het Instituut voor Doven zo'n school met internaat opgericht in Eindhoven, Sint-Marie.³⁴

Stem oefeningen. Zr. Rosa de Werd, hier in actie met een pupil, gold als een expert in het spraakonderwijs, ca. 1960. (Archief DMJ)

Bij de zusters in Sint-Michielsgestel, Eindhoven en Udenhout (zie hieronder) speelde in de jaren vijftig en zestig voortdurend de discussie over wat nu de voorkeur verdiende voor de kinderen onder hun hoede: wonen in een gezin of in een internaat? Na de Tweede Wereldoorlog waren de weeshuizen door gericht overheidsbeleid in snel tempo uit de Nederlandse samenleving verdwenen, nu kwamen ook andere andersoortige kindertehuizen in het geding.³⁵ Tegen de algemene trend in gaf de congregatie de voorkeur aan het internaat. Veel kinderen waren immers op het internaat terechtgekomen omdat het thuis niet meer ging en omdat ze evenmin pasten in een pleeggezin. En, niet onbelangrijk: 'met het oog op een godsdienstige rooms-katholieke opvoeding, dient men zeker aan het internaat de voorkeur te geven.'³⁶ Daarentegen ging de voorkeur van de kinderen en hun ouders overwegend uit naar de gezinssituatie. Voor veel ouders was het verdrietig om hun kind te moeten 'afstaan', terwijl veel kinderen op internaat leden onder heimwee.³⁷

De trend was niet te keren. Het doveninstituut, lange tijd een wereld op zich, veranderde in een koepel van zelfstandig opererende scholen, ieder met een eigen specialisme.³⁸ Leerlingen woonden bij hun ouders thuis of in kleine begeleide wooneenheden. Tegelijkertijd nam de werkdruk voor de zusters af. Begin jaren zestig kwam in Sint-Michielsgestel het leeuwendeel van de zorg voor en het onderwijs aan dove meisjes nog terecht op de schouders van ongeveer vijftig zusters, maar de komst van steeds meer leken-kinderverzorgsters bracht daar verandering in.³⁹

Na 1968, toen dankzij de invoering van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) het instituut aanzienlijk meer financiële armslag kreeg, was het helemaal niet meer nodig – en ook niet gewenst – om 24 uur per dag en zeven dagen in de week beschikbaar te zijn voor de kinderen. Dat zou, als vorm van grotendeels onbezoldigd werken, de relatie met de lekencollega's slechts hebben geschaad. Wat eens bittere noodzaak was, een druppel op de gloeiende plaat, was nog steeds een bijdrage aan de samenleving, maar die werd samen met vele anderen geleverd.

De zusters, steeds minder in aantal, konden zich aanpassen en de samenwerking met jongere leken bleek reuze mee te vallen. In oktober 1987 was er een grote reünie met de oud-leerlingen, waarbij de directie hartelijk afscheid nam van de nog aan het doveninstituut werkzame broeders en zusters.

Huize Sint-Vincentius

In 1917 werd in de Grondwet (artikel 23) het bijzonder onderwijs financieel gelijkberechtigd met het openbaar onderwijs en drie jaar later werd deze wet van kracht voor het lager onderwijs.⁴⁰ Omdat zusteronderwijzeressen voortaan niet meer gratis of voor een frac-

33 De foto werd gemaakt toen een gezelschap uit Sint-Michielsgestel een demonstratie gaf bij een internationaal dovencongres in Manchester. Zie *De Heeriaan* 41 (2012) nr. 1, 13-20, voor een uitgebreid interview met zr. Ancilla Willemsen, die destijds deel uitmaakte van dansgezelschap van zr. Irena. Zie ook Derks, *Doorbroken stilte*, 67.

34 De eerste directrice in Eindhoven was zr. Marie van Uden, tot dat moment directrice van de kweekschool Concordia. Uit Sint-Michielsgestel vertrokken 45 slechthorende kinderen naar de lichtstad, zie *Gedenkboekje (...) 'Sint Marie' 1951-1961*.

35 In de naoorlogse jaren gaf ook de congregatie de zorg voor enkele weeshuizen op, eenvoudig omdat er geen wezen meer kwamen: in Den Bosch (1949), Oss (1950) en Eindhoven (1951). In 1935 had de congregatie haar weeshuis in Beverwijk al opgeheven; pas in 1961 hief ze haar weeshuis in Orthen op.

36 Van Rooijen, *Geschiedenis van de Congregatie*, 164.

37 Derks, *Doorbroken stilte*, 88-89. Over de langdurige discussie welke leefvorm de voorkeur verdient, zie bijvoorbeeld Kruihof, Mous & Veerman (red.), *Internaat of pleeggezin*.

38 Zo heeft het huidige Kentalis dat is voortgekomen uit het Instituut voor Doven 32 scholen in heel Nederland onder zijn hoede, zie <https://www.kentalis.nl>.

39 Archief DMJ, Instituut voor Doven, 9.16, overzicht van de aan het instituut verbonden zusters met hun werkzaamheden in 1961.

40 Eijt, *Religieuze vrouwen*, 129.

tie van het normale loon hoefden te werken maar een volledig salaris ontvingen, kregen onderwijscongregaties aanzienlijk meer financiële armslag dan voorheen. Vanaf 1920 konden ook scholen voor kinderen met een verstandelijke beperking (het zogeheten Buitengewoon Lager Onderwijs ofwel BLO) rekenen op rijkssubsidie. Enkele jaren later kwamen ook andere vormen van speciaal onderwijs in aanmerking voor subsidie, zoals we hierboven hebben gezien bij het Instituut voor Doven.

De grote veranderingen in het onderwijsstelsel, juist in het jaar dat de congregatie haar eerste eeuwfeest vierde, maakte het voor de zusters mogelijk om zich meer te richten op buitengewoon onderwijs. In de voorgaande decennia had de congregatie her en der nieuwe gemeenschappen gevestigd, vaak op verzoek van de plaatselijke pastoor, om zich daar vooral bezig te houden met gewoon kleuter-, lager en middelbaar onderwijs. De nieuwe focus beantwoordde meer aan de oorspronkelijke doelstelling van de congregatie.

Urgent was de oprichting van een school met internaat voor zwakzinnige meisjes. Onder anderen de directeur van het Doveninstituut in Sint-Michielsgestel, de al genoemde Adrianus Hermus, had daar herhaaldelijk op aangedrongen. Voortdurend had het instituut te maken met zogenoemde 'hoor-stomme' kinderen, dat wil zeggen kinderen die niet konden spreken omdat ze niet begrepen wat er tegen hen gezegd werd, vaak in combinatie met een geestelijke beperking.⁴¹

Na een aanloopperiode in Oss en Sint-Michielsgestel (alweer op Nieuw-Herlaer), en een grondige oriëntatie bij broeder Jean Baptist Willems, die in Maastricht de als goed bekend staande Sint-Servaasschool voor zwakzinnige jongens leidde, konden school en internaat in september 1925 gevestigd worden in Udenhout, in Huize Sint-Vincentius (hierna: Vincentius).⁴² Het was de bedoeling van de congregatie om zwakzinnige meisjes door goede huishoudelijke training en gericht onderwijs geschikt te maken voor het latere leven, hetzij zelfstandig in de buitenwereld, hetzij permanent onder de hoede en op het terrein van het gesticht.

In Maastricht hadden de zusters opgestoken hoe belangrijk het was om zelf leermiddelen te ontwikkelen. Mits deze op de juiste wijze werden gebruikt, maakten veel leerlingen snel vorderingen. Desondanks stonden de zusters overduidelijk voor pionierswerk. Destijds beschouwden velen het BLO als bijna hetzelfde als gewoon lager onderwijs, maar op een lager niveau. In dat geval hoefden onderwijzers niets te veranderen aan hun werkwijze, ze dienden alleen minder hoge eisen te stellen. In elke klas zaten nu eenmaal slimme en minder slimme kinderen, in het BLO ontbraken gewoon de slimme kinderen. In werkelijkheid vereiste het BLO juist speciale vaardigheden van de leerkrachten.

De eerste directrice en onderdirectrice van Vincentius, zr. Alphonse van Geffen en zr. Marie van Uden, kozen voor een individuele aanpak zoals zij die kenden van het montessorionderwijs. Temeer omdat paus Benedictus XV de Italiaanse pedagoge Maria Montessori (1870-1952) persoonlijk had aanbevolen, waren – vooral in Nederland – congregaties van vrouwelijke religieuzen ervoor geporteerd om haar onderwijsmethode (gedeeltelijk) over te nemen.⁴³ Om daarnaast meer zicht te krijgen op de wereld van het zwakzinnige kind ondernamen de zusters studiereizen, onder meer naar de destijds vermaarde Sint-Jozefschool in Gent die onder leiding stond van Ebergiste De Deyne, een broeder uit de door kanunnik Triest gestichte congregatie.⁴⁴

Op 6 januari 1926, het feest van Driekoningen, deden zes meisjes van Vincentius hun eerste H. Communie. Zr. Marie van Uden noteert hierover: 'Het was een plechtige dag voor de kinderen, maar misschien nog meer voor de familie, die weer een keer te meer zagen hoe hun lievelingen hier op hun plaats waren.'⁴⁵ Dit godsdienstig wapenfeit doet denken aan de

toediening van het vormsel aan de dove kinderen door Henricus den Dubbelden, een kleine eeuw eerder in Gemert.

In november 1926 bracht broeder Ebergiste een tegenbezoek aan Vincentius. Een week later schreef hij aan de zusters dat hij in Udenhout een inrichting had gezien die zijn ideaal benaderde. Al snel was het een komen en gaan van inspecteurs, professoren en andere deskundigen, die allen de loftrumpet staken over de verrichtingen van de zusters. Volgens de inspecteur van het Buitengewoon Lager Onderwijs, dr. A. van Voorthuyzen, was Vincentius in heel Nederland gewoon de beste en mooiste inrichting op het gebied van de zorg voor de zwakzinnige jeugd.

In november 1927, Vincentius telde toen ongeveer honderd leerlingen, brachten vier zusters, onder wie zr. Alphonse en zr. Marie, een bezoek aan Ovide Decroly in Ukkel (onder Brussel). Bij deze geleerde pedagoog en onderwijsvernieuwer, die in vermaardheid broeder Ebergiste nog overtrof, maakten zij kennis met de zogenoemde 'globaal methode'. Met behulp van afbeeldingen liet men kinderen wennen aan bepaalde zinnnetjes, waarna de kinderen die zinnnetjes ook leerden herkennen zonder afbeelding. Vervolgens werden de zinnnetjes door de docent in stukken geknipt en leerden de kinderen ook de afzonderlijke woorden kennen, daarna de lettergrepen, de klanken en tot slot pas de afzonderlijke letters. De volgorde van de leerstappen was precies omgekeerd aan die van het gewoon lager onderwijs, waar de leerlingen eerst de letters met de klanken leerden, daarna de woordjes, vervolgens de zinnnetjes, om ten slotte met verhaaltjes aan de slag te gaan.

Volgens een tijdgenoot van Decroly, de Nijmeegse medicus en psycholoog Frederik Buytendijk, overigens een groot bewonderaar van de Zusters van de Choorstraat, blijkt hieruit hoezeer het buitengewoon en gewoon lager onderwijs van elkaar verschillen. Volgens hem waren zwakzinnige kinderen niet in staat om zelfstandig samenhang aan te brengen tussen losse delen, vandaar dat die samenhang hun al aan het begin van het leerproces moest worden aangereikt.⁴⁶

Dankzij de globaal methode, die prompt op Vincentius werd overgenomen, was het tevens mogelijk om verschillende schoolvakken, zoals rekenen, geschiedenis en aardrijkskunde, met elkaar te integreren. Alles paste in één groot verhaal. Zr. Marie achtte deze methode bovendien heel geschikt om ook het godsdienstige een centrale plaats te geven in het geheel. In de jaren dertig moet Vincentius een van de kleurrijkste en beeldrijkste plekken van Nederland zijn geweest. De hoogachting van de wereld der deskundigen blijkt wel uit het feit dat zowel zr. Alphonse als zr. Marie betrokken werden in de voorbereidingscommissie van een nieuwe studierichting aan de Katholieke Leergangen, met als hoofdbestanddelen pedagogiek, psychologie en handvaardigheid.⁴⁷

41 Voor een historische schets van Huize Sint-Vincentius, zie Caspers, *In alles de Liefde*, deel *Nederland*, 242-266.

42 De op 30 maart 1924 overleden gefortuneerde en kinderloze heer Willem van Iersel had per testament een aanzienlijk grondperceel met villa en boerderij in Udenhout bestemd voor liefdewerken van de Kerk. Dankzij de bemiddeling van bisschop Diepen kwam dit alles toe aan de congregatie. Zie ook Reesinck & Bresser, *Schoolstad*, 195-200.

43 Vgl. Van Heijst, Derks & Monteiro, *Ex caritate* 105-108.

44 Broeder Ebergiste (Gustaaf) De Deyne (1887-1943) was overste van het St. Jozefinstituut te Gent. Zijn naam leeft voort: 'Broeder Ebergiste' is een centrum voor dienstverlening aan volwassen personen met een verstandelijke beperking, verspreid over verschillende locaties, met Borgwal (Gavere, Oost-Vlaanderen) als zetel.

45 Voor de passages over Vincentius in de jaren twintig, zie Archief DMJ, Udenhout, 1 (kroniek), deel 1.

46 Archief DMJ, Udenhout, 1 (kroniek), deel 5.

47 Deze driejarige weekeindcursus zou door veel religieuzen gevolgd worden, zie Derks & Wolf, *Wetenschap in dienstbaarheid*, 20.

Huize Sint-Vincentius, hier kort na de voltooiing in 1930, was ongetwijfeld het pronkstuk van de architect van de congregatie, J. van Halteren. Karakteristiek is de inpadige watertoren. (Archief DMJ)

Eind jaren twintig bezochten de directiezusters en de architect van de congregatie, Johannes van Halteren, enkele locaties in binnen- en buitenland om zich te oriënteren op de bouw van een geheel nieuw Vincentius dat aan alle vereisten van de nieuwe tijd voldeed. Na rijp beraad werd gekozen voor een complex met vier paviljoenen. Op 22 mei 1930 zegende de Bossche bisschop Arnold Diepen het nieuwe hoofdgebouw in. Elk paviljoen was berekend op vijftig leerlingen, had een eigen eetzaal, spelen slaapzalen, een keuken en een badinrichting. Daardoor, en ook door de interne taakverdeling, had het iets van een groot gezin. Voor de grotere meisjes was er bijvoorbeeld gelegenheid om mee te helpen bij de zorg voor de kleuters. 'Zo leren ze te doen, wat hun hand vindt te doen, en tegelijk wordt er tegemoet gekomen aan hun eigen zorgend moederlijk gevoel', aldus de historiografe van de congregatie, zr. Louisa van Rooijen.⁴⁸ Zo wilde de congregatie laten zien dat het gezins- en het internaatleven niet met elkaar in strijd zijn, maar complementair.

Zuster Alphonse van Geffen was heel geliefd bij de kinderen. Na haar overlijden op 9 september 1935 werd zij op hun verzoek begraven op het kerkhof van Huize Sint-Vincentius. (Archief DMJ)

In betrekkelijk korte tijd was Vincentius uitgegroeid tot een modelinstelling. Toen in juni 1931 de minister van Onderwijs, Jan Terpstra, op bezoek kwam, gaf hij bij het afscheid 'zijn buitengewone tevredenheid te kennen'. In 1935 promoveerde het instituut zelfs tot hét model voor het toekomstig BLO in Nederlands-Indië. Dat de congregatie juist in de moeilijke crisisjaren haar liefdewerken had kunnen uitbreiden, was vooral mogelijk dankzij de salarissen van de zusters. De inkomsten die ze ontving dankzij de vele onderwijzusters, maakten het in deze tijd mogelijk om nieuwe initiatieven te ontplooiën, zoals in 1936 de oprichting van een pedologisch instituut, Sint-Jozef, en een orthopedisch instituut, Sint-Maarten, in Beek-Ubbergen bij Nijmegen. De impuls daartoe kwam voor een belangrijk deel uit Udenhout, waar de zusters dagelijks merkten dat bepaalde kinderen, hetzij geestelijk, hetzij lichamelijk, niet pasten in de grote groep en behoefte hadden aan andersoortige begeleiding.⁴⁹

De zusters in Udenhout (en in gemeenschappen elders) waren, schamper gezegd, niet alleen melkkoe maar ook koelie. Zo waren er in 1939 maar liefst 56 zusters werkzaam op Vincentius. Omdat school en internaat een geheel vormden, waren zij dag en nacht beschikbaar voor de kinderen. Net als moeders van een groot gezin moesten zij menigmaal na een drukke dag 's nachts uit bed om een kind te helpen. Tijdens de oorlogsjaren hadden zij het minder druk omdat er noodgedwongen ook minder leerlingen waren, maar in de jaren vijftig telde Vincentius alweer 200 à 250 interne en – steeds meer – externe leerlingen.

Sacramentsprocessie. Huize Sint-Vincentius gold als een modelinstelling voor het zwakzinnigenonderwijs, maar het allerbelangrijkste achtten de zusters een goede godsdienstige vorming. Hier begint de processie vanuit het hoofdgebouw, de meisjes zijn gekleed als bruidje, ca. 1958. (Archief DMJ)

⁴⁸ Van Rooijen, *Geschiedenis van de Congregatie*, 139.

⁴⁹ Over de liefdewerken van de Zusters van de Choorstraat in Nijmegen, zie Caspers, *In alles de Liefde*, deel *Nederland*, 267-294.

Toen de leerlingen, zusters, leken-leerkrachten en andere collega's in 1965 het veertigjarig bestaan van Huize Sint-Vincentius vierden, werd enkele malen de operette *Het gelukskind* opgevoerd. Volgens de toenmalige directrice, zr. Paula Dirks, was dat een toepasselijk onderwerp omdat de kinderen er ook echt gelukkig waren, gelukkiger dan elders. De operette was wat haar betreft dus een muzisch pleidooi voor het internaat als leefvorm.⁵⁰ Maar de zusters hadden het steeds minder voor het zeggen en Vincentius veranderde snel van een internaat met school in een school met internaat. Net als bij het doveninstituut in Sint-Michielsgestel vielen de zorgtaken van Vincentius vanaf 1968 onder de AWBZ. Voortaan werd het volledig gesubsidieerd door de overheid.⁵¹

Terwijl het werk in Vincentius voortaan gegarandeerd werd door de samenleving, trok de congregatie zich qua personeelsinzet en ook op bestuurlijk vlak terug: er waren gewoon te weinig inzetbare zusters. Ook de globaal methode, waarmee de zusters furor hadden gemaakt, raakte na de jaren zestig uit de gratie. Daarvoor in de plaats kwamen andere methoden, zoals de methode *Veilig leren lezen* van frater Caesarius Mommers.⁵² Op 27 december 1981 nam het instituut feestelijk afscheid van de Zusters van de Choorstraat.

Wonosobo

Adrianus Hermus was niet alleen directeur van het Instituut voor Doofstommen maar ook bestuurslid van de missievereniging 'Pauselijk liefdewerk van de H. Apostel Petrus'.⁵³ Hij pleitte voor concentratie van de Nederlandse missieactiviteiten in Nederlands-Indië en had zich goed geïnformeerd over de volksgezondheid in die grote kolonie.⁵⁴ Daar woonden volgens de in 1930 gehouden volkstelling ruim zestig miljoen inwoners (inclusief ongeveer een kwart miljoen Nederlanders), waarvan tweederde deel op Java. Het aantal doven op dat eiland schatte Hermus op 40.000. Speciaal onderwijs voor doven bestond niet, een enkel schooltje in Bandung daargelaten. Zo nu en dan slaagde Hermus erin om enkele dove kinderen uit Indië naar Sint-Michielsgestel te laten overbrengen, in 1935 stond de teller op tien. Temeer omdat Indische kinderen moeilijk konden aarden in Nederland, broedde hij op het plan om op Java een R.K. Doveninstituut te vestigen.

In 1938 werd dit plan verwezenlijkt met de oprichting in Wonosobo (Midden-Java) van een dovenschool onder de hoede van vijf Dochters van Maria en Joseph, het huidige Dena Upakara ('Zorg voor de kleinsten').⁵⁵ De zusters streefden naar een pupillenbestand met een gemengde achtergrond, dat wil zeggen zowel Europese als Indische kinderen, christelijk en niet-christelijk (voornamelijk islamitisch). De congregatie was er immers voor mensen in nood, 'ongeacht tot welke bevolking of godsdienst de personen behoren'. Het voortbestaan van de school in Wonosobo heeft enkele keren aan een zijden draadje gehangen: tijdens de Japanse bezetting, tijdens de Indonesische vrijheidsoorlog en tijdens de Nieuw-Guineacrisis. Dankzij kordaat optreden van de zusters in Wonosobo en dankzij het ingrijpen van beschermers, zoals president Soekarno, op cruciale momenten is het allemaal net gelukt.⁵⁶

In 1963 begonnen de zusters in Wonosobo met een eigen, naar Anna Catharina van Hees genoemd noviciaat voor inlandse meisjes met kloosterroeping. In dat jaar trad daar slechts één Indonesische vrouw in, in Nederland waren dat er nog vier, van wie er later weer twee zouden uitreden. Vanaf 1967-1968 traden er in Indonesië jaarlijks of om de paar jaar één of enkele zusters in, terwijl er sindsdien in Nederland geen nieuwe roepingen meer waren. Zo ging de levensdraad van de congregatie over van Noord-Brabant naar Java. De Indonesische zusters hechtten – en hechten nog – bijzonder aan het gemeenschapsleven, terwijl in Neder-

land onder de zusters juist een tendens ontstond om zelfstandig, alleen of in een klein groepje gelijkgestemden, te gaan wonen in gewone huizen, tussen de mensen. Op dit vlak, maar ook op andere gebieden, waren – en zijn – de Indonesische zusters traditioneler dan hun Nederlandse medezusters: laatstgenoemden lieten veel los van de ballast van het ascetische kloosterleven, terwijl eerstgenoemden juist *back to the roots* wilden gaan. Dit verschil komt ook duidelijk tot uiting in de kledij: de Nederlandse zusters dragen sinds eind jaren zestig burgerkleden, terwijl de Indonesische zich vertonen in een donkerblauw, grijsblauw of wit habijt.

Dankzij nieuwe intredingen groeide de congregatie op Java niet alleen, maar ontstonden er ook nieuwe gemeenschappen, gewoonlijk bestaande uit twee of drie zusters.⁵⁷ Geleidelijk aan keerden de Nederlandse zusters, wier aantal nooit meer dan tien is geweest, terug naar hun vaderland en namen Indonesische zusters hun plaats in. Rond de millenniumwisseling speelde de vraag of de Indonesische zusters zich zouden aansluiten bij een andere congregatie, ofwel een nieuwe congregatie zouden vormen, ofwel bij de moedercongregatie zouden blijven. Het werd het laatste. De Indonesische zusters willen voortbouwen op het fundament dat bij de stichting in 1820 is gelegd.

Ofschoon hun werkzaamheden in de afgelopen decennia diverser zijn geworden, ligt de focus nog altijd op de educatie van dove kinderen en kinderen met een meervoudige beperking. Scholen, met internaat, voor dovenonderwijs bestieren de zusters in Wonosobo (sinds 1938), in Yogyakarta (sinds 1995) en Baucau (Oost-Timor, sinds 2013). Trouw aan Adrianus Hermus, wiens nagedachtenis zij bijzonder in ere houden, geven zij de voorkeur aan spraakafzien (liplezen) en toontaal boven gebarentaal. Daarmee zijn ze overigens een buitenbeentje geworden in de wereld van de doveneducatie, waarin gebarentaal de norm is geworden.

Deze pupil van Dena Upakara (Wonosobo) kijkt geconcentreerd naar de mond van haar docent en schrijft feilloos 'Suster Antonie' op het bord, november 2017. (Foto C. Caspers)

50 Het instituut telde in 1965 260 leerlingen, de meesten intern.

51 Als zelfstandige stichting was Huize Vincentius niet meer afhankelijk van de congregatie, maar het bestuur bestond aanvankelijk nog geheel uit Zusters van de Choorstraat.

52 Rutten, 'Caesarius Mommers'.

53 Vgl. Poels, *De rode paus*, 325-370, 520-536.

54 Zie Caspers, *In alles de Liefde*, deel *Missie*, 35-37 en 133-135.

55 Uitgebreed over de missie in Nederlands-Indië, later Indonesië, is Caspers, *In alles de Liefde*, deel *Missie*, 131-247.

56 Caspers, *In alles de Liefde*, deel *Missie*, 162-164 (over Soekarno, die zich inzette voor het doveninstituut en over het algemeen veel waardering had voor missionarissen).

57 In 2021 heeft de Kongregasi Putri-Putri Maria dan Yosef zeven gemeenschappen op Java en een in Oost-Timor.

Tot slot

Gedurende de eerste eeuw van haar bestaan telde de congregatie voornamelijk zusters die afkomstig waren uit de oostelijke helft van Noord-Brabant. In de tweede eeuw veranderde dat. Tot in de jaren zestig traden ook jonge vrouwen uit andere provincies in, vooral uit Noord- en Zuid-Holland. Daarna alleen uit Java, en sinds enkele jaren ook uit Kalimantan en uit Oost-Timor, een van de kleinste maar tevens kinderrijkste landen van Azië. Zo bestaat de mogelijkheid dat de bestuurszetel die in 2021 naar Java is verhuisd, over een aantal jaren weer naar elders wordt verplaatst: niets is zeker. Maar de Brabantse oorsprong verradt zich nog steeds, vooral in de aanpak van het dovenonderwijs van de Putri Maria dan Yosef, en door de viering van de jaarlijkse feestdag, 7 juli, het feest van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch. De zusters in Nederland zijn nog altijd hulpvaardig waar zij dat kunnen en genieten daarnaast van hun oude dag. In de afgelopen jaren zagen Bosschenaren wel eens Indonesische zusters, gekleed in blauw habijt, naar of van de bloemenmarkt lopen. Die tijd is voorbij, maar de stichting van Jacobus Antonius Heeren en Anna Catharina van Hees is nog springlevend.

Samen op pad. Zr. Rosa de Lima Wigink en Zr. Antonie Ardatin op de Bossche bloemenmarkt, 2010. In 2013 zou laatstgenoemde eerstgenoemde opvolgen als algemeen overste van de congregatie. (Archief DMJ)

Archieven

- 's-Hertogenbosch, Moederhuis (Papenhulst 5), Archief Dochters Maria en Joseph (DMJ). Dit archief wordt overgebracht naar Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint-Agatha.
- Boxmeer, Nederlands Carmelitaans Instituut, Archief Elzendael.

Literatuur

- Alkemade, Allegonda Jacoba Maria, *Vrouwen XIX. Geschiedenis van negentien religieuze congregaties, 1800-1850* ('s-Hertogenbosch 1966).
- Bijzondere regelen der Zusters van Liefde, gevestigd te 's-Hertogenbosch, onder de benaming van Dochters van de H.H. Maria en Joseph (Sint-Michielsgestel 1852).
- Bornewasser, J.A., *Kerkelijk verleden in een wereldlijke context* (Amsterdam 1989).
- Caspers, Charles & Kees Waaijman, *De wortels, de twijgen en de vruchten van de boom. De Vincentiaanse liefde in de spiritualiteit van de Dochters van Maria en Joseph* (Baarn 2013).
- Caspers, Charles, *In alles de Liefde. Twee eeuwen Congregatie Dochters van Maria en Joseph (1820-2020)*, 3 delen (Baarn 2021).
- Caspers, Charles, *Zacht doch krachtadig. Anna Catharina van Hees en de oorsprong van de Congregatie Dochters van Maria en Joseph* (Baarn 2015).
- Cnockaert, Lucienne, *Pierre-Joseph Triest 1760-1836, le Vincent de Paul belge* (Leuven 1974).
- Codex Iuris Canonici – Wetboek van Canoniek Recht* (Hilversum 1987).
- Derks, Marjet & Rob Wolf, *Wetenschap in dienstbaarheid. Ida B.M. Frye (1909), heilpedagoge* (Nijmegen 2000).
- Derks, Sergio, *Doorbroken stilte. 175 jaar zorg en onderwijs voor mensen met beperkingen in horen, zien en communicatie* (Sint-Michielsgestel 2004).
- Dijk, Rudolf van, 'Boxmeer. De Orde der Karmelieten', in: L.C.B.M. van Liebergen, 'Waer een paradijs'. *Kloosterleven in Brabant na de Reformatie* (Uden 1987) 24-36.
- Driessen, A.M.A.J. & G.P. van de Ven, *Zusters van JMJ. Geschiedenis van een congregatie 1822-1962* (Hilversum 2015).
- Een Zuster van Liefde, *Kanunnik Triest, stichter van de Congregatie der Zusters van Liefde van Jezus en Maria. Zijn leven, zijn geest, zijn werken* (Brussel 1926).
- Franken, Zr. Veronie, 'De geschiedenis van de Congregatie in Indonesië', 4 delen, in: *De Heeriaan* 41 (2012) nrs. 1-4.
- Eijt, José, *Religieuze vrouwen. Bruid, moeder, zuster. Geschiedenis van twee Nederlandse zustercongregaties, 1820-1940* (Hilversum 1995).
- Gedenboekje ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van het Instituut 'Sint Marie' 1951-1961* (Eindhoven 1961).
- Heijst, Annelies van, Marjet Derks & Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19^e en 20^e eeuw* (Hilversum 2010).
- Hermus, Adrianus, *Gedenboek Instituut voor doofstommen te St. Michiels-Gestel, 1840-1940* (Sint-Michielsgestel 1940).
- Kruithof, Bernard, Tom Mous & Philip Veerman, red., *Instituut of pleeggezin, 200 honderd jaar discussie* (Amsterdam 1981).
- Lenderink, H.J., *Blind en doofstom tegelijk. De ontwikkeling der doofstomme blinden in en buiten Europa, benevens eene beschrijving van het doofstommenwezen in Nederland* (Haarlem 1907).
- Poels, Vefie, *De rode paus. Biografie van de Nederlandse curiekardinaal Willem van Rossum CSSR (1854-1932)* (Nijmegen 2021).
- Reesinck, J.F. & Jan Bresser, red., *Schoolstad. Een eeuw vrijheid van onderwijs in Nederland, 1848-1948* (Den Haag 1950).
- Rooijen, Zr. Louisa van, *Geschiedenis van de Congregatie van de Choorstraat, 'Dochters van Maria en Jozef'* ('s-Hertogenbosch 1954).
- Rutten, Sjak, 'Caesarius Mommers (1925-2007). De leesvader van Nederland', in: *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 37 (2019) nr. 1, 36-40.
- Sanders, J.G.M., red., *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse Tijd 1794-1814. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch en Hilversum 2002).
- Schutjes, L.H.Chr., *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, deel 4 (Sint-Michielsgestel 1873).
- Vogel, Ton, 'Congregatie van de Zusters van Liefde, Dochters van Maria en Joseph; Zusters van de Choorstraat 1820-2020', in: Geert Donkers, Toine Janssen, Bert Subelack & Ton Vogel, *Twee eeuwen dienstbaar en barmhartig. Congregaties en orden in de 19^e en 20^e eeuw in 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 2020) 15-47.